

בין ראייה לשמיעה \ הרב יעקב כהן

פרסום הנס – באיזו דרך?

בשני מועדים תיקנו חז"ל לעם ישראל מצוות שמטרתן היא פרסום הנס שעשה ה' עמנו - בחנוכה ובפורים. בשני המועדים אנו מודים לה' על הנס (אם בהלל גלוי ואם בהלל נסתר, כדברי הגמרא 'קרייתתה זו הלילא'), ואומרים 'על הניסים' בתפילה ובברכת המזון.

קיים הבדל משמעותי באופן בו מתפרסם הנס בשני המועדים הללו. בפורים אנו מאריכים בסיפור המאורעות שהובילו לנצחון על המן וכל הזוממים להשמידנו, ואילו בחנוכה איננו מספרים מה היה, ובמקום זאת עושים מעשה - מדליקים נר, המספר בדממה על הנס. כמובן שלאופן פרסום הנס קיימות השלכות, ולדוגמא פרסום בדרך של שמיעה דורש תכנון מכוון מצד השומע, בעוד שהדלקת נר מפרסמת את הנס לכל עובר. מצד שני, אדם ששומע את סיפור המגילה מכיר את הנס באופן ברור הרבה יותר מאשר אדם הרואה נר דולק, וכלל אינו יודע מה עומד מאחוריו. מדוע בחנוכה לא קוראים את מגילת חנוכה, ומדוע בפורים לא תולים איזו 'אוזן המן' על אדן החלון, לפרסום הנס?¹

שאלה זו מוצעת כשאלה למחשבה והתבוננות לקוראים. בשורות הבאות נבקש להציע דרך אחת, המקשרת בין אופן פרסום הנס שבכל מועד, לבין עניינו הרוחני. ונקדים תחילה מה בין פרסום הנס בדרך של קריאת המגילה, לבין פרסום הנס בדרך של הדלקת נרות.

¹ בספר חשמונאים מובא שהטעם שקבעו את חג החנוכה למשך שמונה ימים הוא שבאותה שנה לא חגגו את סוכות, בשל המלחמה. נמצא שחנוכה נתקן כנגד סוכות. כמו כן, ידוע שפורים הוא כנגד פסח, עניין שניהם הוא גאולת ישראל. ומעניין הדבר שבדומה לחנוכה - גם בסוכות אנו זוכרים את חסדי ה' ע"י מעשה, בניית סוכה, ואילו בפסח אנו זוכרים את חסדי ה' ע"י סיפור.

בין ראייה לשמיעה

כשנתבונן נמצא שבכל מועד נקלט פרסום הנס בעזרת חוש אחר. בחנוכה הקליטה היא על ידי חוש הראייה, ואילו בפורים - על ידי חוש השמיעה. חושי הראייה והשמיעה הם שני ערוצים, דרכם מתגלה המציאות בשני מימדים. בחוש הראייה ניתן לקלוט מרחב שאי אפשר לקלוט בחוש השמיעה, ובחוש השמיעה ניתן לקלוט מרחב שאי אפשר לקלוט בחוש הראייה. מצד אחד, למדנו "קטע את ידו נותן לו דמי ידו, שיבר את רגלו נותן לו דמי רגלו, סימא את עינו נותן לו דמי עינו, חירשו נותן לו דמי כולו"². חוש השמיעה שקול כנגד כל האדם. מצד שני, דוקא סומא חשוב כמת³, הגדרה שלא מצאנוה ביחס לחרש. נתבונן מעט ביחודיותו של כל אחד משני החושים הללו, ולאחר מכן נתבונן בקשר בינם לבין חנוכה ופורים.

איזה מימד אנו קולטים על ידי חוש הראייה, שאיננו קולטים על ידי חוש השמיעה?

ראשית, הראייה מאפשרת קליטה של הדבר הנצפה בכללותו, ולא רק של חלק ממנו. משום כך, מיוחסת הראייה בשפה העברית אל הדבר עצמו – "לראות את"⁴. לעומת זאת, השמיעה מיוחסת לקולו של הדבר הנשמע, ולא לדבר עצמו. זאת משום שכאשר אדם שומע אין הוא קולט את הדבר בשלמותו, אלא קול מסוים הבוקע ממנו, ולדוגמא "וַיִּשְׁמְעוּ אֶת קוֹל ה' אֱלֹהִים מִתְהַלֵּךְ בַּעֲנָן"⁵, "וַיִּתְקַח אֶזְרִי שִׁמְץ מִנְהוּ"⁶.

כיון שהראייה מאפשרת מבט כולל, יש בה בהירות גדולה יותר מאשר בשמיעה. את הלשון 'והנה', המציינת תמונה בהירה של הדבר, מצאנו רק כתוצאה של ראייה - "וירא... והנה", ולעולם לא מצאנוה כתוצאה של

² בבא קמא פה ע"ב.

³ עבודה זרה ה ע"א.

⁴ רק במקום אחד בתורה מיוחסת השמיעה אל אדם ולא אל קול "הנה שמעתי את אביך מדבר אל עשיו אחיך לאמר".

⁵ בראשית ג, ח.

⁶ איוב ד, יב.

שמיעה. על כן אמרו חז"ל "אין דומה שמיעה לראיה", ובמכילתא המובאת ברש"י⁷ מצאנו "אתם ראיתם כי מן השמים דיברתי עמכם – יש הפרש בין מה שאדם רואה לבין מה שאחרים משיחין לו, שמה שאחרים משיחין לו פעמים שליבו חלוק מלהאמין". משה שבר את הלוחות רק כשראה את העגל, וכתב בספר העיקרים שהסיבה לכך היא שאינה דומה שמיעה לראיה, כשאדם רואה הוא חש בהירות וודאות גדולה יותר מאשר הבהירות שהוא חש כשהוא שומע.

הראיה הינה קבועה ויציבה. מצד תודעת האדם, מה שהוא רואה ברגע מסוים הוא בדיוק מה שיראה ברגע הבא, שהרי הראיה נתפסת כקליטת הדבר עצמו (כמובן, בתנאי שדבר זה לא השתנה). לעומתה, השמיעה היא רגעית וחולפת. אמנם יתכן שהקול הנשמע ימשיך גם ברגע הבא, אולם בכל רגע הקול הוא קול חדש, ולא הקול הקודם. מחמת הבדל זה, הראיה נתפסת כמוחשית יותר מן השמיעה. כאשר אדם רואה דבר הריהו חש את ממשותו יותר מאשר מה שהוא חש כאשר הוא שומע, ודבר זה קשור אף הוא לתחושת הבהירות שבראיה.

תכונה נוספת של חוש הראיה היא, שהראיה מאפשרת לקלוט דברים המצויים במקום רחוק. למעשה רוב הפעלים בעברית המבטאים ראייה עוסקים בראייה מגבוה: חז"ה, צפ"ה, סכ"ה, שק"ף, שו"ר. הריחוק אינו דוקא ריחוק מצד המקום אלא גם ריחוק מצד הזמן: כידוע, רוב הכוכבים שאנו רואים בשמים שלחו את קרני אורם לפני שנים רבות, ואנו איננו רואים אותם כפי שהם עכשיו, אלא כפי שהיו לפני זמן רב (אילו היה אדם מצוי על כוכב הרחוק כארבעת אלפי שנות אור מכדור הארץ, והיה לו טלסקופ משוכלל דיו, הוא היה יכול לראות ברגע זה ממש את יציאת מצרים ומעמד הר סיני!⁸). לעומתה, טווח הקליטה של השמיעה הינו קצר הרבה יותר, ואין אפשרות 'לשמוע למרחוק', או לשמוע דברים שהיו לפני זמן רב. לסיכום: הראייה מאפשרת קליטה כוללת, בהירות וגישור על פערי מרחק.

⁷ שמות כ, ט.

⁸ ואולי עם ההתפתחות המדעית המואצת, עוד תהיה אפשרות מעשית לכך?

ומה יש בשמיעה שאין בראיה?

כאשר אדם רואה - הריהו רואה את הדבר בחיצוניותו. משום כך האדם הרואה חש עצמו כמי שעומד מבחוץ, התמונה אינה 'נכנסת' לתוכו, בעוד שהאדם השומע חש עצמו כמצוי יותר בפנים, שכן קולו של הדבר הנשמע נספג בתוך האדם השומע. אף מקור הקול בוקע מפנימיותו של הדבר הנשמע, ונמצא שעל ידי השמיעה לחדור אל פנימיות הדבר. כיון שהשמיעה הינה קליטה של קול פנימי יותר, הריהי מאפשרת העמקה גדולה יותר מאשר הראיה: "אֵת מִי יוֹרָה דְעָה וְאֵת מִי יְבִין שְמוּעָה"⁹. ניתן לומר שהשמיעה באה ממקום פנימי אל מקום פנימי, קולו של המדבר נספג בתוך השומע¹⁰, ואילו הראיה באה ממקום חיצוני אל מקום חיצוני. וראה בהקדמת המהר"ל לספרו גבורות ה' "חוש העין ירגיש המוחש מבחוץ". ביחס לחוש השמיעה נאמר "שְׁמָעוּ וְתַחֲי נַפְשְׁכֶם"¹¹ - כיון שהשמיעה קליטה פנימית, הריהי מחייה את כלל הנפש, ואף מענגת. אף שגם ראייה יכולה להביא לעונג שאי אפשר להגיע אליו בתיאור שכלי, הרי שהשמיעה מביאה לעונג פנימי עוד יותר מהראיה, ולכן ניגון ערב חודר למקום הרבה יותר עמוק בנפש, ועשוי להביא להתרגשות גדולה הרבה יותר מאשר מראה.

כיון שהשמיעה הינה פנימית יותר, אף המאמץ הנדרש מן האדם השומע כדי לתת את ליבו למה שהוא שומע, גדול בדרך כלל מהמאמץ הנדרש ממנו כדי לתת ליבו למה שהוא רואה. במילים אחרות, קל יותר להסיח את הדעת מדברים הנשמעים מאשר מדברים הנראים. הראיה הינה 'סטטית' ודוממת, ולעומתה השמיעה הינה חיה יותר. כאשר אדם מת ניתן להמשיך ולראות אותו, אך לא לשמוע את קולו. אחד

⁹ ישעיהו כח, ט.

¹⁰ ועל כן "דברים היוצאים מהלב נכנסים אל הלב". דברים הבאים ממקום עמוק בלב, גם חודרים במקום עמוק.

¹¹ ישעיהו נה, ג.

ההסברים לדברי חז"ל "דברים שבעל פה אי אתה רשאי לכתבן" הוא, שהשמיעה מאפשרת הבנה מעבר למילים, על ידי הטון והצליל בו נאמרים הדברים.

לסיכום, השמיעה מאפשרת קליטה פנימית, חודרת לפרטים, וממילא תחושת קרבה של השומע התוכן הנשמע.

כמובן שה'יתרון' וה'חיסרון' של כל חוש הם שני הצדדים של אותה המטבע. הראיה מאפשרת קליטה כוללת של הדבר, היא לא מתמקדת בפרט זה או אחר, ועל כן יש בה בהירות ויציבות מחד, אך חיצוניות מאידך. אין בה צורך במאמץ מיוחד, כל מי שעובר רואה מיד את התמונה כולה, אך הוא נשאר חיצוני לתמונה הנראית. על ידי חוש הראיה – שכאמור, מאפשר ראיה כוללת וחיצונית אך משאיר את המתבונן מבחוץ – יכול הצופה לקלוט גם דברים הנמצאים מרחוק. לעומתה, השמיעה הינה הקשבה למימדים העמוקים יותר, השומע סופג לתוכו את הקולות, אולם את הפנימיות אי אפשר לקלוט בבת אחת, אלא יש לשמוע פרט אחרי פרט באופן שדורש הקשבה ומאמץ, ואין בה בהירות מיידית. הביטוי 'משמעות' נגזר מהלשון שמיעה, שכן דוקא על ידי השמיעה ניתן להבין את המשמעות. כיון שהשמיעה הינה עמוקה יותר, אין אפשרות 'לשמוע למרחוק'. השמיעה הינה אפשרית רק כאשר הקול מגיע עד לשומע¹². מתוך הבחנה זו נחזור להדלקת נר חנוכה ולשמיעת מקרא המגילה.

¹² בתיאור מעמד הר סיני נאמר "וְכָל הָעָם רֹאִים אֶת הַקּוֹלֹת" (שמות כ, יד). זוהי מדרגה הכוללת את שתי המדרגות. מתוך העמקה בפרטים, פרט אחרי פרט, ניתן להגיע לבהירות ולתמונה שלמה, אך לא רק בצידה החיצוני אלא גם בצידה הפנימי העמוק. מאידך גיסא, יש מדרגה של שמיעת תמונות. נראה שזו היא מדרגת הנביאים, שהיו רואים בנבואתם תמונות, והבינו באופן מידי גם את העומק העומד מאחוריהן. הראיה אפשרה להם מבט למרחוק, אך מבט זה היה מלווה גם בהבנת המשמעות. ראיה עמוקה מאפשרת לרואה לצאת מהמציאות שבו הוא נמצא ולהיות כולו בתוך המראה. ומסתבר שכך היה בנבואה.

חנוכה ופורים – יראה ואהבה

אמרו חז"ל "וחושך – זו יוון, שהחשיכה עיניהם של ישראל". מי שעניו חשוכות וכהות, אינו מבדיל בין חושך לאור. תרבות יוון הנוצצת החשיכה את עיניהם של ישראל, וכיון שעיני ישראל היו חשוכות הם הלכו אחרי מה שנראה מבחוץ, ולא שתו ליבם אל החושך הגדול שבה. כאשר הכל חשוך, ואף העיניים חשוכות, אי אפשר לדעת שאכן נמצאים בתוך חושך, שהרי לא יודעים אור מהו. לצורך זיהוי החושך אנו מדליקים נר בחנוכה, שהרי רק כאשר יש נר שמאיר ניתן לזהות את החושך שמסביב, ואת ההבחנה בינו לבין האור.

עמדנו על כך שחוש הראיה אינו דורש הפעלת מאמץ, וכך כל אדם העובר ברחוב מבחין בקלות באורו הבהיר של הנר, המבטא את ההבחנה הבהירה בהבדל שבין אור ישראל לחשכה של יוון. הבחנה כזו הינה הבחנה שכל אדם צריך להבחין בה, ועל כן אם הנר יונח במקום כזה שאין העין שולטת בו, אין הוא נר חנוכה. אף האיסור להשתמש בנרות החנוכה מבטא את ההבדלה בין קודש לחול. בהירות ההבדלה בין אור לחושך הינה חיונית, הפכית להחשכת עיניהם של ישראל, ובהירות זו מתבטאת בחוש הראיה דוקא.

מכאן ניתן להתקדם אל תוכן רוחני נוסף בחנוכה, והוא הארת הקודש את החול. נר דולק אינו מאפשר רק להבחין בין אור לחושך, אלא בכוחו גם להאיר את החושך. זהו תפקידו של השמש, שמהווה חלק מהחנוכה, ומאפשר לחבר את אורה אל העולם. כמובן שהארת החושך אפשרית כמובן רק לאחר שקיימת בהירות מהו חושך ומהו אור, והיא מהווה אף ביטוי להבחנה בין אור לחושך, שהרי רק האור יכול להאיר את החושך, ולא להיפך.

עמדנו על כך שבעזרת חוש הראיה ניתן לקלוט דברים הרחוקים מאיתנו, ונמצא שחוש הראיה מביא לתחושת יראה, שכן הדבר הנראה נשאר תמיד 'מבחוץ' לאדם הרואה. אדם הרואה נר דולק רואה אותו מרחוק, ואסור לו להשתמש באור. ואכן חג החנוכה מבטא יותר את מידת היראה כלפי הקודש, ההבנה שמעבר לכל החכמות האנושיות, שיכולות להיות טובות

מצד עצמן, קיימת חכמה אלוקית. חכמה אלוקית זו אינה מנותקת כמובן מהעולם, להיפך – התורה היא שורשו הרוחני של העולם, ולימוד תורה הינו המשכת חכמה אלוקית זו לתוך העולם, בחינת 'הארת החושך'. אולם, ללא תחושת יראה מהקודש אין כל אפשרות להיפגש עמו ולהמשיך אותו אל המציאות.

בפורים, לעומת זאת, אנו מאריכים בסיפור הנס עצמו. האדם המקשיב לסיפור הנס נוכח שיד ה' מתגלה בכל המציאות. גם סיפור שמבחינה חיצונית נראה סיפור חול סתמי, מגלה שהקב"ה מגלגל את המאורעות. על כן, אנו עסוקים בפורים גם בהעלאת החומר כשלעצמו, בסעודה ובשתיה, ואז מתגלה שגם בתוך החומריות שורה השכינה. אף עניינם של משלוח המנות ומתנות לאביונים הוא חיבור פנימי בתוך עם ישראל עצמו. לא מדובר כאן בהארת החושך כמו בחנוכה, אלא בגילוי האור הגנוז בתוך מה שאנו יכולים לתפוס כדבר שאין לו אור עצמי. הבנה זו מאפשרת אף לגאול את יופיו של יון ולצרפו לאהלי שם, כך שחכמת יוון אינה רק מוארת מאהלי שם, אלא גם בעלת תוכן מצד עצמה. הטבע יכול להיתפס כמסתיר את ה', אולם באותה מידה הוא גם מגלה את ה' "השמים מספרים כבוד אל, ומעשה ידיו מגיד הרקיע".

עניין מרכזי בפורים הוא מחיית עמלק, שכן כידוע מהותו של עמלק הינה הסתרת אור ה' שבמציאות, וממילא מחיית עמלק מאפשרת את חשיפת האור הגנוז במציאות. העמלק אותו יש למחות הוא גם עמלק פנימי בתוכנו – האמירה 'אם יש ה' בקרבנו אם אין', המחשבה שמא יש מציאות המנותקת מאור ה'.

בשונה מחג החנוכה בו מתפרסם הנס על ידי הראיה, מה שמביא כאמור לבהירות גדולה ולא מצריך כל מאמץ, הרי שבפורים רק מי שבא לבית הכנסת כדי לשמוע את סיפור המגילה זוכה לשמוע אותה. משמעות הדבר היא שכל אחד צריך להגיע לבהירות של הבחנה בין אור לחושך, אך לא לכל אחד יש אפשרות להעלות את האור הנמצא בתוך מה שנראה כחושך. העלאה זו אינה דבר פשוט, היא אינה מושגת בבהירות מיד, אלא רק אחרי עמל רב.

כאמור, המידה הבולטת יותר בחנוכה הוא היראה, המבדילה בין קודש לחול, ומתבטאת בחוש הראיה, המשאיר את הצופה 'מבחוץ'. לעומת זאת עיקרו של פורים הוא האהבה והקשר, אור ה' השורה איתנו בפנימיות המציאות, ועל כן החוש המתאים לפרסום הנס הוא השמיעה, החודרת לתוכי האדם פנימה. בחנוכה עיקר הפרסום הוא בלילה, הזמן בו האדם 'שובת', ואילו בפורים עיקר הפרסום הוא ביום. הנס בחנוכה הינו למעלה מהתלבשות הטבע, גיבורים ביד חלשים ורבים מיד מעטים, ובפורים על ידי התלבשות בטבע, עד כדי שאומרת הגמרא "אסתר מן התורה מנין שנאמר ואנוכי הסתר אסתיר". ומעניין הדבר כי בפורים מברכים "הרב את ריבנו והדן את דיננו", "המשלם גמול לכל אויבי נפשנו והנפרע לנו מצרינו", בלשון הווה. לעומת זאת, בחנוכה אומרים "עמדת להם בעת צרתם רבת את ריבם דנת את דינם וכו', בלשון עבר. נמצא שבפורים מודגשת ההודאה על ההווה, ואילו בחנוכה מתמקדת ההודאה בעבר הרחוק ולא בהווה, שכן בחנוכה תחושתינו הנפשית היא של יראה, כעומדים מרחוק. נמצא לסיכום שחנוכה ופורים הם בחינות של יראה ואהבה. היראה והאהבה מהווים שני מימדים פנימיים בנפש, עם תנועה הדדית ביניהם. היראה – עמידתנו שלנו נוכח ה' - מאפשרת את האהבה ומביאה אותה, ואף מגלה שבאופן עמוק אנו שייכים אל ה' ודבקים בו. מאידך האהבה מעוררת יראה עמוקה יותר, גילוי של אור ה' גדול עוד יותר, ויראה זו מעוררת אהבה גדולה עוד יותר, וכו' וכו'. יהי רצון שנתמלא ביראת ה' ואהבתו, מחנוכה לפורים ומפורים לחנוכה.